

Canterbury Szent Anzelm a Szentlélekről

Cur Deus homo (Miért lett Isten emberré¹) című műve alapján

[© Orvos Levente 2005 | orvosl.hu]

A „skolasztika atyja” legjelentősebb művében egy egész fejezetet szentel a *Filioque* kérdésnek. A fejezet címe: *De processione Spiritus Sancti* (A Szentlélek eredése). A mű elolvasása – valljuk be – nem kis nehézséget okoz egy mai modern érdeklődőnek leginkább azért, mert az egész írás nem más mint szillogizmusok egymásutánja, logikai érvelések és következtetések szinte átláthatatlan sokasága. Anzelm életművének megértéséhez és értékeléséhez mindenképpen értenünk kell a kort, amelyben élt. 1033-ban született felső-Itáliában, szerzetes lett, majd Canterbury érseke. Meghalt 1109-ben. Élete egybeesett a keleti egyházszakadás időszakával és a természetes értelem szerepének fölértékelésével a skolasztikában. Anzelm munkásságának fókuszában ezért a hittételek természetes ész általi lehető leghűségesebb megközelítése, vagyis az egyes hittételek érthetőbbé, átláthatóbbá tétele, valamint a latinok és a görögök közötti tanbeli nézeteltérések tisztázása, jobbra a latin teológia apológiája állott. Anzelm műveit szigorú logikai mondatfűzések jellemzik, ebben az értelemben – amint Kecskés Pál megjegyzi – „a későbbi summák számára mintaszerű alkotások”². Tévedés viszont azt gondolni, hogy Anzelmnél a logika a hit rovására megy: „A szent canterburyi érsek szerint a hit elsőbbsége nem akar versenyezni az ész sajátos keresésével. Az ész ugyanis nem arra hivatott, hogy ítéletet alkosson a hit tartalmáról; erre alkalmatlan és nem képes. Feladata sokkal inkább az, hogy megtalálja a jelentést, fölfedezze a magyarázatokat, melyek mindenkinek lehetővé teszik, hogy a hit tanításának bizonyos megértésére eljusson.” (42) – írja II. János Pál a *Hit és Ész* kezdetű enciklikában. Nála a hit az első, az értelem ebben a viszonyban második, vagyis fontos (*intellectus fidei*), de nem annyira, hogy egyeduralkodó legyen, mint az újkori racionalizmusban: „nem az ész állapítja meg a hit motívumait, hanem a hit világosítja meg az értelmet”³. Anzelm aránytartó de szigorú logikája e tekintetben példa lehet mind a mai részint céltalanná lett filozófia, mind pedig a racionalizmusba illetve fideizmusba hajló teológia számára.

***

E rövid bevezető után lássuk most magát a művet. Anzelm *De processione Spiritus Sancti* című írása tizenhat fejezetből áll. Az egyes fejezetek felépítése nagyon logikus: első lépésben felvázolja a tisztázandó tézist, a főrészben ezt több oldalról bizonyítja, majd végül levonja a végső konklúziót. Ezenkívül a mű végén, a XIV. fejezetben is összegzést készít.

Rögtön az első fejezetben megfogalmazza az egész írás célját: „A görögök tagadják, hogy a Szentlélek a Fiútól is származik, ahogy mi latinok valljuk [...] azt remélem, hogy éppen a Szentlélek segítségével az általuk is kétségtelennek vallott tételekből kiindulva észérvekkel meggyőzhetőek”⁴. A görög egyház a Szentlelket kizárólag az Atyától származtatta, így szölt a megfogalmazásuk: az Atyától a Fiú által; ezzel szemben a nyugati szemlélet a konstantinápo-

1 Magyarul Dér Katalin fordításában jelent meg Budapesten, 1993-ban.

2 Kecskés Pál, *A bölcsélet története főbb vonásaiban*, Bp., 1943., 219.

3 uo. 218.

4 Dér Katalin (ford.), i. m., 159.

lyi hitvallásban tükröződik: „*Et in Spiritum Sanctum, Dominum et vivificantem, qui ex Patre Filioque procedit*”, amelyben a Filioque betét a görögök szerint a latinoktól származik⁵. Anzelm tehát megkísérli meggyőzni a görögöket állításuk lehetetlensége felől, és egyúttal bizonyítani az általa ortodoxnak tartott álláspontot. A görögök által is elfogadott hittételek mint előzmények a következők: – Isten egységes és egyetlen; – Isten Szentháromság; – akármelyik isteni személyt mondjuk ki, ezzel magát az Istent mondtuk ki, nem csak egy részét miközben fenntartjuk, hogy az egyes személyek ténylegesen különböznek egymástól; – a Szentlélek lélek, de nem úgy mint az Atya vagy a Fiú, mert ők nem valakinek a lelkei, a Lélek viszont az Atyáé (a latinok szerint pedig a Fiúé is); – a Szentháromságon belül alapvetően két fajta viszony van: születés, származás. Ezekből az előzményekből most az Istenben való viszonyokat fejtegeti, megvilágítva az isteni személyek sajátos tulajdonságait a Szentháromságon belül, a kitűzött célnak megfelelően különös tekintettel a Fiú és Szentlélek kapcsolatára. Fölteszi a kérdést: „a Fiú való-e a Szentlélektől, vagy a Szentlélek a Fiútól?”⁶. A válasz első látásra nem könnyű tekintve, hogy ha az Atya ugyanaz az Isten mint a Szentlélek, akkor a Fiú elvben születhet a Szentlélektől is – okoskodik Anzelm –, sőt ugyanebből többek között az is következhetne, hogy a Fiú a Szentlélekkel együtt származik az Atyától és nem születik. A kérdés tisztázása a következő módon történik: először bizonyítja, hogy csak két eshetőség van: vagy a Fiú való a Szentlélektől vagy a Lélek a Fiútól, majd megállapítja, hogy a Fiú nem születhet a Lélektől, mert akkor az Atyja lenne, ez pedig nem igaz, és nem is származhat tőle, mert akkor a Lélek lelke lenne, ami megint csak nem állja meg a helyét. Ebből egyenesen következik, hogy a Fiú semmilyen ismert eredéssel nem való a Szentlélektől és mivel a két eshetőség közül az egyik igaz csak, végeredményben elmondhatjuk, hogy a Lélek való a Fiútól.

A második fejezet elején ezt a megállapítását bontja tovább keresve a Lélek származásának értelmi megalapozását. Elsőként annak beláttatására törekszik, hogy a Lélek az Atyától nyeri létét. Ezt hosszas fejtegetéssel bizonyítja is. Ebből a tényből viszont szükségképpen következik a Fiútól való származás valósága is, márpedig az Isteni egység miatt. Ha ugyanis az Atya és a Fiú egy, akkor a Szentlélek egyiként származik mindkettőjüktől.

A harmadik fejezet ezt az állítást mélyíti el a tekintetben, hogy bizonyítja a következőt: a Szentlélek attól származik, ami Istenben egy, vagyis az Istenségtől, így önmaga kivételével mindkét isteni személytől, mivel mindketten egyek az istenségben.

A negyedik fejezet az alábbi jézusi kijelentést veszi górcső alá: „a Vigasztaló, a Szentlélek, akit majd a nevemben küld az Atya”⁷ valamint, „ha eljön a Vigasztaló, akit az Atyától küldök”⁸. Hogyan kell értelmezni Jézus ezen kijelentéseit? Az első kijelentést nem másként mint így: „úgy küldi az Atya, mintha a Fiú küldené”, a másodikat pedig így: „én küldöm, mintha az Atya küldené, úgy hogy egy és ugyanaz az én küldésem, és az Atya küldése”⁹. És valóban, semmi sem indokolja, hogy a fenti mondatot asszimmetrikusan úgy értelmezzük, mintha a Szentlélek csak és kizárólag az Atyától és nem egyúttal a Fiútól is származik. Anzelm nagyon okosan az Isteni személyek egyenlőségéből és önnönmagukban való tökéletességéből, hiánytalanságából vezeti le a latin tézist a Szentlélek Fiútól való származásáról. A gondolatmenet a következő: ha a fentiekből indulunk ki, könnyű belátni, hogy értelmetlen a Fiúban azt a hiányt feltételezni, ami miatt rászorulna, hogy a Lelket úgy kapja az Atyától, mintha az nem lenne sajátja. Az igaz, hogy a Fiú az egész létet az Atyától kapja, de az „hogy az Atyától kapja a lényegét, amelyből a Szentlélek származik, nem azonos azzal, hogy a Szentlelket kapja az

5 vö. i. m., 169.

6 i. m., 166.

7 Jn 14,26

8 Jn 15,26

9 i. m. 177.

Atyától.”¹⁰ Az érvelés fókuszában tehát a Fiú hiánytalan léte áll. Ez semmiképpen sem sérülhet.

Az ötödik fejezet a „rálehelés”¹¹ aktusát elemzi. Rámutat egyrészt arra, hogy a Jézus szájából származó lehelet ugyan nem lehet egyenlő a Lélekkel, vagyis csak jelkép, viszont ez a jelkép nagyon alkalmas arra, hogy kifejezésre juttassa a Léleknek a Jézus szubsztanciájából való származását. Amint ugyanis a *homo* és a *Deus* Jézusban személyi egységet alkot, ennek mintájára a fizikai testből származó lehelet a *Verbum* lényegéből származik. Állításának alátámasztására párhuzamban idézi a Zsolt 33,6-ot „az Úr szavára lettek az egek, s szája leheletére az ég seregei”. Ha ez a mondat a Szentlélek Atyától való származására utal, akkor a feni lehelés is ugyanígy, hangsúlyozzuk, az Istenember személyi egysége miatt.

A hatodik fejezet a Jn 16,13-mal indít, ahol azt olvashatjuk, hogy a Szentlélek „nem magától fog beszélni, hanem azt mondja el, amit hall”. Itt a Szentlélek esetében a tudás-lényeg azonoság felől közelít, mely szerint ha a Szentlélek a tudást (hall) kapja, akkor a lényeket is kapja. Hogy kitől? Nyilván nincs sok eshetőség. Az Atyától vagy a Fiútól vagy mindkettőjüktől. A fentiek alapján már bizonyítottnak véli a Lélek Atyától és Fiútól való származását, ezért erre már nem tér ki, melyet mindazonáltal mint döntő bizonyíték a Jn 16,15: „az enyemből [ti. Jézus szubsztanciájából] kapja, amit majd hirdet nektek.” is alátámaszt.

A hetedikben megint egy frappáns eszme-futtatással találkozhatunk. Az érvelés szentírási alapja a Mt 11,27: „senki sem ismeri a Fiút, csak az Atya, s az Atyát sem ismeri senki, csak a Fiú, és az, akinek a Fiú kinyilatkoztatja” a menete pedig a következő: ha Jézus azt mondja, hogy *senki*, akkor az valóban senkit jelent, tehát nem csak az embereket, hanem minden lényt egyetemesen, még a Szentlelket is beleértve. Két lehetőség adódik a görögök számára, ha szeretnének megmaradni az igaz hitben: az egyik lehetőség eszerint, hogy a Szentlélek a Fiú kinyilatkoztatásából nyeri az Atya ismeretét, vagyis lényegét, ami egyet jelent a Fiútól való származással, vagy a másik esetet fogadják el, mely szerint feltételezve, hogy a Szentlélek nem választható el a Szentháromság többi tagjától, vagyis részese az ismeret és szeretetközösségnek, és mivel az Atyától való származást már eleve elfogadták, a Jn 10,30 miatt el kell fogadniuk a Fiútól való származást is, mely az említett szentírási rész szerint az Atya és Fiú egységének következménye.

A nyolcadik fejezet egy meglehetősen szörszálhasogató ellenvetést ad elő, nevezetesen hogy a bonyodalmak elkerülése végett, melyet a születés és a származás Atyához való látszólagos utóidejűsége okoz, mondjuk azt, hogy a Fiú és a Szentlélek egyként az Atyától valók, egymástól viszont nem. Ez – amint megjegyzi – „sem őmellettük, sem miellenünk nem bizonyít”¹², hiszen ebben az esetben a Fiú és a Lélek között semminemű eredésbeli kapcsolat nincs, melynek következtében értelem szerint a Lélek nem is lehet a Fiú lelke, amit pedig valának. Ez a szál tehát vakvágánynak bizonyult a polémiában.

A kilencedik fejezetben a klasszikus keleti Szentháromság megfogalmazásra reflektál. A keletiek szerint a Szentlélek az Atyától a Fiú által származik. Ezen a ponton a fordító K. Rahner Teológiai kishírtéjének megjegyzése alapján megemlíti, hogy a mai nézet szerint a két megfogalmazás – akár a nyugati vesszük akár a keleti – tárgyilag nem tér el egymástól. Anzelm szerint viszont igen, ezért igyekszik is kimutatni a görög formula tévedését. A keletiek Anzelm szerint állításuk védelmében egyetlen idézetre támaszkodhatnak, a Róm 11,36-ra. Ebben Szent Pál azt írja, hogy „minden belőle, általa és érte van”. Erről viszont kimutatja, hogy nem lehet belőle tőkét kovácsolni állításuk mellett, mert a „mindenbe”, amelyről azt állítják, hogy a Fiú által lett, nem tartozik bele a Szentlélek. Ennek beláttatását azután több megközelí-

10 i. m., 179.

11 Jn 20,22

12 i. m., 188.

tésből is végigjárja.

A tizedik fejezet aránylag rövid és egy egyszerű igazságot világít meg a Szentlélek származásával kapcsolatban a görögök egy ellenvetésére reflektálva, mely szerint a Szentlélek nem eredhet két forrásból, vagyis éppúgy a Fiútól, ahogy az Atyától. Ez az kifogás nem állja meg a helyét – érvel –, mert a Szentlélek nem attól származik, ami az Istenben három, hanem abból ami benne egy, azaz az Istenségből.

A következő szakaszban, a tizenegyedikben a Jn 15,26 látszólagos ellentmondásával foglalkozik. Ebben a passzusban Jézus az alábbi megjegyzést teszi: „ha eljön a Vigasztaló, akit az Atyától küldök, az Igazság Lelke, aki az Atyától származik”. Bizonyára mindenki előtt nyilvánvaló, hogy mi okozza itt a problémát. Az, hogy Jézus a Lélek származási forrásaként csak az Atyát jelölte meg, magát pedig nem említette. „Vajon miért nem tette hozzá: 'és a Fiútól', vagy: 'tőlem', ha egyszer azt akarta, hogy így értsük”¹³ – hangozhat a görög ellenvetés. Ennek cáfolatára más szentírási idézeteket hoz, olyan helyeket, amelyekben szintén csak az egyik isteni személy foglaltatik benne, mégis nyilvánvaló, hogy a többi kettőt is oda kell érteni. Így pl. a Mt 16,17; Jn 14,9; Jn 13,16 és a Mt 11,27 szakaszokat. Tovább bonyolítja a kérdést, hogy az ezekből a szakaszokból kimaradt isteni személyekkel kapcsolatban máshol elhangzik hasonló tartalmú állítás, vagyis pl. „azt ugyan mondja, hogy a Szentlélek az Atyától származik, ám azt már sehol másutt nem olvassuk, hogy a Fiútól is származik”¹⁴. Erről a kifogásról könnyedén kimutatja, hogy tarthatatlan, hiszen, ha egyszer valami nyilvánvalóan következik a szövegből, csak azért ne fogadjuk el, mert nincs abban a formában leírva, hogy az egyértelművé válhatna ezáltal? Azt sem olvassuk sehol sem, hogy az Isten Szentháromság, mégis hiszszük.

A tizenkettedikben – bár elégségesnek tartja az eddig felhozottakat – tovább fejteget. Aból indul ki, hogy a görögök éppúgy mint a latinok a Szentlelket amikor Isten lelkének vallják elismerik, hogy az nemcsak az Atya lelke, de a Fiúé is. Hát akkor vajon mi indokolja, hogy más értelemben értsék ezt a megjegyzést az Atyára és másképp a Fiúra, hiszen bár mindkettőnek a lelke, mégis csak az Atyától származónak vallják. Amikor azt mondjuk, hogy a Lélek az Atyától való, akkor ezen csak azt érthetjük, hogy az Istentől való, aki a Fiúhoz való viszonyában Atya. A Szentlélek származásának alanya nem lehet maga a reláció, csak az Isten. Ebből következően a Szentlélek a Fiútól is ugyanebben az értelemben származik, vagyis mint Istentől, aki Fiú. Mi tehát a különbség? Semmi. A Lélek az Istentől származik, legyen az akár Atya, akár Fiú. Végül még nyomatékosításul megkérdezi, hogy vajon melyik állításnak van szentírási alapon nagyobb valószínűsége, annak-e hogy a Lélek a Fiútól is származik, vagy annak, hogy más értelemben lelke az Atyának és más értelemben a Fiúnak. Mivel ez utóbbi különbségtételt semmi sem indokolja, világos a kérdésre adandó válasz.

A tizenharmadik fejezet egy vitás kérdést érint, nevezetesen, hogy a görögök szerint a latinok a konstantinápolyi hitvallásba az ő megkérdésük nélkül csempészték be a „Filioque” bővítést. Ennek cáfolatára a szerző röviden kitér, bár magát a Filioque kérdést ez talán kevésbé érinti, ezért ezt most nem tárgyaljuk.

A tizenegyedik fejezetben összefoglalja az eddigieket, még egyszer egy csokorba fogva a felsorolt érveket, majd még két fejezet erejéig „az istenség egységéről és a személyek háromságáról”¹⁵ fűz hozzá néhány gondolatot, vagyis ezekben Anzelm Szentháromságfelfogásáról kapunk élesen körvonalazott képet. Az Istenen belüli relációk – Anzelm szerint –, melyet a tizenötödik fejezetben tárgyal az alábbi módon gondolandók el: az Atyától ketten erednek A Fiú születik, a Lélek származik, a Fiú az Atyától születik és tőle származik a Szentlélek, a Lé-

---

13 i. m., 195.

14 i. m., 197.

15 i. m., 211.

lek pedig csak ered, méghozzá két alanytól, az Atyától és a Fiútól. Ezek az eredések viszont mégsem bontják meg a Szentháromság osztatlan egységét.

A tizenhatodik és egyben befejező részben is ezt a szálát szövi tovább. A Szentháromság egysége dogma, amelyet szigorúan kell venni, ugyanakkor a személyek önállósága és valós különbsége is igaz tanítás. Hogyan gondolható tehát el az egység és a különbözőség az Istenben, hogy egyik tantétel se sérüljön. Anzelm válasza világos és meggyőző. A személyek valós különbözőségét az egymáshoz való viszonyulás adja, amint az ember esetében sem mindegy, hogy x fia y-nak vagy fordítva y fia x-nek. Ugyanez a reláció az Istenben is a személyek valós különbözőségéhez vezet. Ezenkívül viszont semmiben sem különböznek, vagyis az Atya ugyanúgy Isten lényegét tekintve mint a Fiú vagy a Szentlélek. Ha egy megállapítás személyhez kötött voltát keressük, mint pl. a Szentlélek származásának kérdésében, akkor mindenképp az azt kell megvizsgálni, hogy ez a motívum valóban inkább a relációhoz kötődik, vagy sokkal inkább ahhoz, ami az Istenben közös. A fentiekből nyilvánvalóan kiderült, hogy a Szentlélek származásának kérdésében nem az Istenben meglévő különbözőség a döntő, ti. hogy az Isten Atya-e vagy Fiú, hanem maga az Isten mivolt, amennyiben a Szentlélek az *Istentől* származik. Mivel pedig senki sem lehet önmagának forrása, ezért világos, hogy a háromságban egységes Isten személyei közül csak az Atyától és a Fiútól származhat a Szentlélek. Ezt most már a görögöknek is be kell látni ...

Irodalom

- Canterbury Szent Anzelm, *Miért lett Isten emberré?*, Bp. 1993.
Kecskés Pál, *A bölcsélet története főbb vonásaiban*, Bp., 1943.
II. János Pál pápa, *Fides et ratio* kezdetű enciklikája, Bp., 1999.